

УДК 347.513

І. Ізарова,кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗАКРИТИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД СПРАВ В ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ

Основні міжнародні документи про захист прав і свобод закріплюють та забезпечують визначальні права особи на доступ до суду, на правову допомогу, на справедливий та публічний розгляд справ судом та інші. В національному законодавстві держав, які приєдналися до Конвенції про захист прав і основоположних свобод [1], визначені ті ідеї та принципи судочинства, які є традиційними і відображають суспільні погляди на справедливе правосуддя. Але вітчизняне цивільне процесуальне законодавство містить ряд положень, зміст яких не зовсім відповідає вимогам сучасного світу і тим стандартам, які є усталеними у міжнародній практиці. Мова йде про основні принципи цивільного судочинства – публічність, відкритість та гласність судового розгляду, які мають важливе значення для ефективного здійснення правосуддя у справі і забезпечення прав та законних інтересів учасників процесу. У зв'язку із цим і з огляду на обраний державою і суспільством вектор європейського розвитку, слід визнати необхідним та актуальним дослідження міжнародних стандартів цивільного правосуддя, які розкриваються та деталізуються у рішеннях Європейського суду з прав людини, з метою удосконалення процедури судового розгляду справ судом і уніфікації її з міжнародними стандартами цивільного правосуддя.

Проблеми принципів цивільного судочинства завжди викликали науковий інтерес, сучасні дослідження їх природи і значення становлять вагомий внесок в доктрину цивільного проце-

суального права, зокрема, праці О.С. Захарової, С.Я. Фурси, Г.П. Тимченка, О.Є. Харитонова, М.Й. Штефана та ін. Але зміст деяких принципів цивільного судочинства, тих, що притаманні судовому розгляду справ, в аспекті їх співвідношення із міжнародними стандартами цивільного правосуддя, залишається поза увагою науковців.

Так, Конвенцією встановлено вимогу публічного судового розгляду справ судом, а основними принципами судового розгляду справ, визначеними ЦПК України, є гласність та відкритість судового розгляду, які відрізняються не тільки за поняттям, але й за своїм змістом і механізмом реалізації. Такі розбіжності досить часто стають причиною оскарження судових рішень до Європейського суду. Таким чином, проблемою, що вимагає вирішення, є усунення розбіжностей у визначенні змісту та механізму реалізації основних принципів судового розгляду у цивільному судочинстві, зокрема, публічності судового розгляду, а предметом дослідження є зміст принципу публічності судового розгляду, закріплений в міжнародних стандартах цивільного правосуддя і відображений у рішеннях Європейського суду, що дозволить запропонувати шляхи удосконалення чинного цивільного процесуального законодавства України.

Перехід України до демократичної правової держави в 1991 році зумовив необхідність істотного реформування цивільного судочинства як однієї із найбільш поширених форм захисту прав в суді. Першими кроками на

шляху створення ефективної системи цивільного правосуддя стало прийняття нового ЦПК України у 2004 році [4]. Цей основний нормативно-правовий акт регулює цивільні процесуальні правовідносини на засадах диспозитивності, змагальності та рівноправності сторін, але деякі його положення вимагають удосконалення з огляду на взяті Україною міжнародні зобов'язання. Впродовж останніх десяти років в Україні відбулися ще декілька реформ цивільного судочинства, пов'язаних із визначенням інстанційності і повноважень судів при перегляді судових рішень та ін. Але слід констатувати, що рівень довіри суспільства до судової влади і такої форми захисту прав, як цивільне судочинство, не зважаючи на постійне реформування, стрімко падає. Наступними кроками із удосконалення моделі цивільного правосуддя, на нашу думку, слід визнати уніфікацію чинного законодавства і міжнародних стандартів правосуддя, зокрема, у такому важливому питанні, як принципи судового розгляду цивільних справ, що дозволить наблизити українські стандарти правосуддя до європейських.

Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року тільки у липні 1997 року [5], визнавши юрисдикцію Європейського суду із захисту прав людини. Слід зауважити, що з цього часу рівень довіри українських громадян до Європейського суду невпинно зростає, про що свідчить збільшення звернень до суду. Так, в 2013 році Європейський суд розглянув 69 заяв громадян України, у 65 з яких судді вбачали хоча б одне порушення прав (94% з загальної кількості), зокрема, 19 з них стосувалися права на справедливий публічний розгляд справи судом (більше таких порушень тільки в РФ – 25 із 129) [6, с. 4]. Такий високий відсоток порушень положень Конвенції взагалі є характерним тільки для двох із 47 країн – РФ і України, на яких припадає близько 30 відсотків з усієї кількості заяв, розглянутих Євро-

пейським судом за рік. Слід відмітити, що із загальної кількості заяв, поданих впродовж 1959-2013 рр. громадянами України до Європейського суду, майже у половині було визнано порушення права на справедливий публічний розгляд справи судом [6, с. 205].

Право особи на справедливий публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, визначено п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1]. Важливим елементом цього захисту є саме публічний розгляд справи, що в європейській практиці зазвичай трактується як відкритість судового засідання, поєднана із його прозорістю, що є гарантією змагального процесу, а також інтересів конкретних громадян-учасників процесу і суспільства в цілому.

У ст. 6 ЦПК України закріплено основні засади здійснення судового розгляду справи в порядку цивільного судочинства – публічності, гласності, відкритості та усності судового розгляду, зокрема, прямо закріплено правило розгляду справ в судах відкрито й усно [4]. Відкритість судового розгляду полягає в тому, що особи, які виявляли бажання бути присутніми на судовому засіданні, були забезпечені такою можливістю, для чого встановлені вимоги усності судового розгляду та фіксації судового засідання, що надає можливість всім охочим і зацікавленим ознайомитися із справою, з рухом судочинства.

Але відкритий судовий розгляд справи краще за все характеризується визначеним у законі переліком випадків, коли можливе обмеження принципу публічності та відкритості шляхом проведення закритого судового засідання (ч. 3 ст. 6 ЦПК України). Мета і підстави проведення закритого судового засідання чітко закріплені в законодавстві, але процедура вирішення питання про необхідність обмеження принципу відкритості судового розгляду справи і проведення судового засідання в закритому режимі вимагає удосконалення.

Так, за загальними положеннями відповідно до ч. 3 ст. 6 ЦПК України закритий судовий розгляд допускається у разі, якщо відкритий розгляд може привести до розголошення державної або іншої таємниці, яка охороняється законом, а також за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі, або відомостей, що принижують їх честь і гідність. Розгляд справ в закритому судовому засіданні відбувається відповідно до ч. 3 ст. 254 ЦПК України для забезпечення таємниці усиновлення, а також відповідно до ч. 1 ст. 289 ЦПК України у справах про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю. Тобто законом не встановлено чіткий порядок, як суд визначає підстави обмеження принципу публічного судового розгляду, залишаючи це на його розсуд. Відсутня єдність судової практики у вирішенні таких справ: здебільшого ухвали суду містять зауваження про наявність клопотання про проведення закритого судового розгляду справи; деколи суди зазначають, на яких підставах заявлене клопотання про проведення розгляду справи в закритому судовому засіданні, зауважуючи при цьому думки інших учасників процесу [7], а іноді прямо зауважують про ініціативу суду у вирішенні питання про проведення закритого судового засідання у справі [8]. Слід зауважити також, що ухвала суду про проведення закритого судового розгляду справи не підлягає оскарженню окремо від рішення суду відповідно до ч. 2 ст. 293 ЦПК України, що фактично може позбавити особу права на публічний і відкритий розгляд справи у суді першої інстанції.

Позиція ВСС України з розгляду цивільних і кримінальних справ визначена у рішенні від 26 червня 2013 року, де вказано наступне: якщо в справі відсутні вмотивовані висновки суду про те, що справа розглядається з метою охорони державних інтересів та національної

безпеки, що б давало право суду розглянути справу про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, лише за участі заявника, і таке питання не ставиться заявником у заяві, це є порушенням норм процесуального права. Оскільки відповідно до ч. 1 ст. 289 ЦПК України справа про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, розглядається у закритому судовому засіданні з повідомленням заявника, особи, щодо якої вимагається розкриття банківської таємниці, та банку, а з повідомленням тільки заявника – тільки у випадках, коли справа розглядається з метою охорони державних інтересів та національної безпеки, це призводить до порушення принципів цивільного процесу – гласності та відкритості (ст. 6 ЦПК України) та правил ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [9].

Цікавим виявляється рішення Європейського суду у справі Ніколова і Вандова проти Болгарії, де суд визнав порушенням Конвенції проведення закритого слухання справи на підставі наявності таємних матеріалів справи (documentary evidence) [10, с. 164]

Заявниця стверджувала, що слухання її справи у закритому режимі було проведено безпідставно. Ніколову було звільнено у лютому 2002 року у зв'язку із тим, що відносно неї тривало кримінальне провадження, яке вона оскаржила до Вищого адміністративного суду. Цей суд вирішив за клопотанням Міністерства внутрішніх справ провести розгляд справи у закритому режимі, оскільки у справі були наявні документи, які можна вважати таємними. Адвокату Ніколової Вандовій заборонили доступ до матеріалів справи, оскільки деякі з них носили таємний характер, а вона не мала відповідної для цього акредитації. Ніколова клопотала перед судом про зупинення провадження до ухвалення Конституційним судом рішення про акредитацію адвокатів для доступу до таємних матеріалів справи, але суд відхилив її клопотання і розглянув її справу. Та-

ким чином, Ніколова була позбавлена правової допомоги, оскільки вона одна мала доступ до матеріалів справи та навіть до ухвалених судом рішень у її справі, які розсекретили тільки після спливу 5-річного терміну.

Таким чином, заявниця скаржилась на відсутність публічного слухання її справи, а також на те, що рішення судів не були проголошені публічно і вони не були доступні для спільноти, що потягнуло за собою упередженість та залежність суду в ухваленні рішення, враховуючи визнання матеріалів її справи таємними.

Європейський суд підкреслив, що незважаючи на те, що національні суди в залежності від конкретного випадку можуть відступати від публічного відкритого розгляду справи, зокрема, для захисту суспільних інтересів, розгляд справи, що провадиться в закритому режимі не можна вважати порушенням Конвенції. Враховуючи обставини справи, які передані на розгляд суду, можна обійтись без відкритого розгляду справи. Але суд підтвердив, що сам факт наявності документів, що можна віднести до секретних, не може потягнути за собою проведення засідань у закритому режимі, оскільки це повинно стати предметом судового розгляду для з'ясування доцільності обмеження принципу публічності судового розгляду у зв'язку із необхідністю захисту суспільних та національних інтересів. Тобто суд повинен був окремо розглянути питання про те, чи є необхідність спеціально обмежувати право на публічне слухання справи у зв'язку із наявністю конкретних обставин справи. Суд у вказаній справі Ніколової взагалі не досліджував питання про те, чи пов'язані ці секретні документи із справою, чи є необхідним їх дослідження, обмежуючись тільки зауваженням про наявність цих документів у справі, не дивлячись на те, що це пов'язано із можливим порушенням основного принципу цивільного судочинства – принципу публічності, який, на думку Європейського суду, було порушено.

Це рішення має виключно важливе значення для правильного врегулювання процедури визначення підстав для проведення судових засідань в закритому режимі, не порушуючи принцип публічності судового розгляду. Враховуючи практику Європейського суду, необхідно удосконалити процедуру проведення закритого судового розгляду. Зокрема, на нашу думку, суд може вирішувати таке питання тільки на підставі відповідного клопотання осіб, які беруть участь у справі, в якому вони обґрунтовують наявність конкретних підстав для проведення закритого судового розгляду, як вони пов'язані із обставинами справи, тобто доводять, що розгляд справи неможливий без розголошення державної або іншої таємниці, яка охороняється законом, таємниці усиновлення, відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі, або відомостей, що принижують їх честь і гідність.

В даному випадку слід виходити із того, що обмеження принципу публічності і відкритості судового розгляду справи можливе не в тому разі, якщо це може (виділено автором) призвести до розголошення таких відомостей, а тоді, якщо розгляд справи без їх розголошення не є можливим, у зв'язку із чим клопотати про проведення закритого судового розгляду.

Суд, розглядаючи відповідне клопотання про проведення закритого судового розгляду, повинен враховувати думку інших осіб, які беруть участь у справі, які мають право заперечувати наявність підстав для проведення такого закритого судового розгляду, або зв'язок цих підстав із обставинами справи, або необхідність їх дослідження. Так, цілком ймовірна така ситуація, коли задля проведення закритого судового засідання одна із сторін вдається до відвертої омани або зловживання довірою суду, що в справі нібито наявні секретні документи, дослідження яких в суді призведе до розголошення державної або іншої таємниці. У зв'язку

із цим інша сторона спору, враховуючи принципи змагальності та рівноправності сторін, повинна отримати право заперечувати проти цього, вимагаючи публічного розгляду справи.

Отже, при вирішенні питання про проведення закритого судового засідання суд у відкритому судовому засіданні повинен розглянути клопотання про проведення закритого судового засідання за участі осіб, які беруть участь у справі, заслухати їх думки, з'ясувати, чи наявні у справі підстави для обмеження права на публічне слухання справи, чи входять вони до предмету доказування у справі, чи може бути розглянута справа без їх розголошення, не обмежуючись при цьому зауваженням про наявність документів у справі, і постановити мотивовану ухвалу відповідно до п. 7 ст. 6 ЦПК України про розгляд справи в закритому судовому засіданні в нарадчій кімнаті, яку негайно оголосити.

Таким чином, на нашу думку, варто удосконалити процедуру розгляду питання про проведення закритого судового засідання шляхом внесення змін до п. 3 ст. 6 ЦПК України, який викласти наступним чином: «Суд вирішує питання про проведення закритого судового розгляду на підставі клопотання осіб, які беруть участь у справі, тільки у разі, якщо відкритий розгляд призведе до розголошення державної або іншої таємниці, яка охороняється законом, відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі, або відомостей, що принижують їх честь і гідність, або з метою забезпечення таємниці усиновлення».

Вдосконалення процедури вирішення питання про проведення закритого судового засідання сприятиме уніфікації вітчизняного законодавства із міжнародними стандартами цивільного правосуддя, а також надасть можливість забезпечити ефективний захист прав та законних інтересів учасників цивільного процесу, оскільки, як часто і правильно зазначається у рішеннях Європейського суду, Конвенція гарантує не

теоретичні і ілюзорні права, а ті права, які є практичними і ефективними.

Ключові слова: цивільне судочинство, принципи цивільного судочинства, судовий розгляд, публічність і відкритість.

У статті досліджуються сучасні принципи цивільного судочинства, які закріплені у положеннях міжнародних актів, розкриваються у рішеннях Європейського суду з прав людини з метою удосконалення вітчизняної системи цивільного судочинства і уніфікації її з міжнародними стандартами, зокрема, щодо публічності і відкритості судового розгляду справ.

В статье исследуются современные принципы гражданского судопроизводства, закрепленные в положениях международных актов, раскрываются в решениях Европейского суда по правам человека с целью усовершенствования отечественной системы гражданского судопроизводства и унификации ее с международными стандартами, в частности, относительно публичности и открытости судебного разбирательства.

This article is devoted to contemporary international principles of civil justice enshrined in the international documents and disclosed in the decisions of the European Court of Human Rights to improve with national system of civil justice and unify it with international standards of justice.

Література

1. Конвенція про захист прав і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

2. Судебные уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны. Часть четвертая. [Электронный ресурс] // Режим доступу: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/331>.

3. Цивільний процес [Текст] : підручник / М.Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 1997. – 608 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року зі змінами [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
5. Закон України Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції від 17 липня 1997 року [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр>.
6. The ECHR in facts & figures 2013. [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.echr.coe.int/Documents/Facts_Figures_2013_ENG.pdf.
7. Ухвала Сакського міськрайонного суду АР Крим від 23.08. 2013 року у справі про усиновлення [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33333644>.
8. Ухвала Згурівського районного суду Київської області від 06.09.2011 року [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18463451>.
9. Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах ВСС України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 26 червня 2013 року [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32147464>.
10. Nikolova and Vandova V. Bulgaria, no. 20688/04, 17 December 2013, № 169 Annual Report 2013 of the European Court of Human Rights, Council of Europe. [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2013_prov_ENG.pdf.
11. Guide on article 6. Right to a fair trial (civil limb) // Council of Europe/European Court of Human Rights, 2013. – 66 с. (The text was finalized in early 2013. The case-law references have been updated to 1 May 2013).
12. Fredin V. Sweden № 2 [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Fredin_v_Sweden_No_2_23_02_1994.pdf.
13. Fischer V. Austria [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Fischer_v_Austria_26_04_1995.pdf.

